

De stille revolutie

Mentaliteitsverandering bij de staatkundig gereformeerden in Nederland

Fred van Lieburg*

Summary

Several studies have been published about 'silent (r)evolutions' in different wings of Dutch Reformed Protestantism, such as synodaal-gereformeerden (Reformed Churches in the Netherlands), vrijgemaakt-gereformeerden (Reformed Churches in the Netherlands [Liberated]) and hervormd-gereformeerden (Reformed Bond within the Protestant Church in the Netherlands). They suggest slow shifts within partly 'pillarized' church groups from orthodox Calvinist beliefs to modern religious views. The so-called bevindelijk (pietistic) gereformeerden, reformatorischen ('refo's') or Dutch Bible Belt communities seem to be a special case in point. Scattered among the mainstream Protestant Church in the Netherlands and various small and strict Reformed denominations, they are represented by the Staatkundig Gereformeerde Partij. This 'Political Reformed Party' was founded by G.H. Kersten in 1918 as mobilization of conservative, pietistic and anti-papist people, rejecting social assurance, vaccination and women suffrage, and developing into a minor pillar or reformatorische zuil in the 1970s. This essay builds upon contemporary observations of the SGP in its starting period and in its recent presentation as well. It argues for a development from a critical or 'revolutionary' positioning in the democratic scene during the 1920s to a constructive participation in the political process since the 1990s. However, the 'silent revolution' of the staatkundig gereformeerden or the social and cultural emancipation of the bevindelijk gereformeerden is accompanied by signs of 'anti-government sentiments' and serious resistances within certain 'refo' communities. The artificial word revolutie (refolution) plays on the suggestion of a delayed and specific way of emancipation, integration and 'depillarization' of this religious minority. Further research is encouraged in order to understand and explain the complicated and contradictory experience of these compromisers between orthodoxy and modernity.

---

* Fred van Lieburg is hoogleraar geschiedenis van het Nederlands protestantisme aan de Vrije Universiteit Amsterdam en onder meer coördinator van het Biblebeltnetwerk (www.dutchbiblebelt.org).

Inleiding

Het doet me genoeg voor U te mogen schrijven van het verzet tegen de invaliditeitswet; een weemoedig genoeg, omdat ik weet U in dit eene artikeltje geen volledig beeld te kunnen geven van het goede, sympathieke, en verre van Bolsjewistische karakter van deze opstandelingen, een tintelend genoeg, enthousiasme bijna, omdat ik de hoop koester met dit artikel één spijltje bij te zetten in de brug die over de kloof van onbekendheid en niet-begrijpen moet verbinden de stad, waar de wetten worden gemaakt met het volk, dat die wetten heeft na te leven.

Dit citaat komt uit een artikel in het progressief-liberale ochtendblad *Het Vaderland* van zondag 25 april 1920. Een onbekende, maar goed geïnformeerde auteur publiceerde hierin een achtergrondartikel ter opheldering van het optreden van de toen nog maar twee jaar oude Staatkundig Gereformeerde Partij. Deze kwam op dat moment in het geweer tegen de uitvoering van een sociale wet die een half jaar eerder door een meerderheid van het Haagse parlement was aangenomen om arbeiders te verzekeren tegen gevolgen van arbeidsongeschiktheid. SGP-leider ds. G.H. Kersten riep zijn aanhangers op te weigeren de premies te betalen door de rentekaarten van de Raad van Arbeid onverwijld te retourneren. Met name op Zuid-Beveland en op de Veluwe werd aan dit advies gevolg gegeven.

Wat was dat voor een burgerlijke ongehoorzaamheid of religieuze radicaliteit van deze staatkundig gereformeerde ‘opstandelingen’? De krantenschrijver signaleerde een kloof van onbegrip tussen wetgever en onderdanen, die hij met zijn ingezonden artikel graag wilde overbruggen. Aanknopend bij deze waarneming uit de begintijd van de SGP, wil ik in dit essay de lijn door trekken naar de recente periode van deze oudste nog functionerende politieke partij van Nederland. Hoe zit het met de houding van deze partij, toen en nu de vertegenwoordiger van een paar procent van de kiesgerechtigde bevolking, tegenover wetten die door Eerste en Tweede Kamer worden geloodst? Gaat het nog steeds om principiële ‘opstandelingen’ in de context van een dominant liberalisme? Of is een verschuiving gaande, een mentaliteitsverandering of ‘stille revolutie’, als spiegel van ontwikkelingen in de achterban van de SGP zelf?

Geloof en identiteit

De gemiddelde Nederlander begreep weinig van de acties van de SGP-leiding en haar aanhangers. Hun radicale optreden werd vergeleken met socialisme of bolsjewisme. De revoluties in Rusland (1917) en – minder geslaagd – in eigen land op het Malieveld (1918) lagen nog vers in het geheugen. Het publiek had zo z'n mening over zoveel onverstand: 'stomme boeren, gierige boeren, (...) achterlijk Zeeland' (N.N. 1920a). De schrijver in *Het Vaderland* wees echter op de verklaringsfactor van het geloof. 'De boer *mag* niets verzekeren als hij rechtzinnig in de leer is, geen hoeve, geen paard, geen gewas, niet tegen brand, sterfte, ziekte of wat ook meer. Verzekeren is God verzoeken; het spruit voort uit onze "bezorgdheid" voor have en goed; als God ons wil straffen met brand, is het verzet tegen Godes bestier zich daartegen te verzekeren. Dit is de logische gedachtengang; en ze is ook heel logisch voor wie er aan wil' (N.N. 1920a).

Gierig of gelovig, achterlijk of logisch, voor deze houding en dit gedrag was een bijzondere verklaring nodig. De auteur – wellicht zelf uit Zeeland afkomstig – betrok er nog de volksaard als mentaliteitsfactor bij. Een Zeeuw denkt logisch, schreef hij, maar is wars van 'geestdrijfverij'. Hij mist organisatievermogen, mobilisatiedrang, ideologische en politieke strijdbaarheid. Verzet zich niet gauw, windt zich niet op, vergiftigt zich niet met brochures en pamfletten. Hij beoordeelt mensen alleen op herkomst en daadkracht: is iemand een Zeeuw en heeft iemand wat voor Zeeland gedaan? Daarom leek het zo on-Zeeuws dat de Raad van Arbeid in Goes zoveel kaarten terugkreeg van arbeiders uit die regio. Het was in tegenspraak met de streekgebonden religiositeit, die zich kenmerkte door rationaliteit, berusting en lijdelijkheid.

Misschien had de auteur een recente verhandeling gelezen over 'het Zeeuwsche mysticisme', geschreven door een gereformeerd predikant uit de politieke beweging waartegenover de SGP zich profileerde (Van Schelven 1916). De Anti-Revolutionaire Partij verloor bestaande en potentiële aanhangers aan de nieuwe protestantse, antipapistische concurrent. De mystieke houding van de 'oud-gereformeerden' werd teruggevoerd op invloeden van calvinisme, puritanisme of piëtisme (Van Schelven 1914). Die beeldvorming werkt tot op heden door in de reformatorische historiografie, maar blijft een kwestie van interpretatie (Van Lieburg 2007). Zeker de geschiedenis van Zeeland heeft ook minder lijdzame gemeenplaatsen. Vanuit de huidige landsgrenzen bezien, ontstonden hier de eerste ondergrondse calvinistische gemeenten (1558-1563), was de Beeldenstorm een goed georganiseerde actie (1566) en eindigde de 'Tachtigjarige Oorlog' hier drie jaar later dan elders

(1651). In Veere begonnen in 1672 en 1747 volksbewegingen voor een stadhoudersbestel.

Stillen in den lande

De waarnemer van 1920 was ervan overtuigd dat het staatkundig gereformeerde vuurtje op Zuid-Beveland door een enkeling was aangestoken. ‘Het verzet is geen verzet van Zeeland, het verzet heet en is Ds. Kersten.’ Gerrit Hendrik Kersten (1882-1948) groeide op in Den Haag en was nog een jonge onderwijzer, toen hij in 1905 van loopbaan veranderde. Hij trad in dienst als voorganger van een gereformeerde gemeente in Meliskerke. Zijn organisatorisch vermogen bleek bij de fusie van twee geestverwante maar los-vaste kerkengroepen tot een duurzame denominatie. Politieke ambitie toonde Kersten in de Walcherse Adresbeweging (1906) tegen de indirecte ‘vaccinatiedwang’ voor schoolkinderen. In 1917 kwam daar de ‘stemdwang’ van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen bij. Aangezien de ARP het verzet tegen het vrouwenkiesrecht opgaf, leek nieuwe partijvorming noodzakelijk. Het verzet tegen de ‘verzekeringdwang’ maakte de drie v’s compleet. Met zijn charisma als prediker ontloopte Kersten zich als ‘leidsman van de stillen in den lande’ (Golverdingen 1998).

Ierseke, waar nu de haard van het verzet is, was de plaats der gemoedelijkheid zelve; de kinderen gingen er naar de openbare school, want de bovenmeester was een beste Zuid-Bevelander, die iedereen kende en voor iedereen een vriendelijk woord had. Doch eilacy! – Ds. Kersten kwam. Ds. Kersten is geen Zeeuw; als hij er al een is van afkomst, is hij het niet van ziel. Hij ging direct mobiliseeren. Hij verzamelde al de verspreide vredelievende gemeentetjes van Louwtje Boone, de Dijkianen, Bakkers kerkje (de schoone namen zijn meest naar die der eerste broederen voorgangers) tot de Oud-Gereformeerden en formeerde er een politieke partij van, de Staatkundig-Gereformeerde, met zichzelf tot voorzitter. Dit zijn de meest rechtzinnigen van de rechtzinnigen (N.N. 1920a).

Korter kon de commentator de ‘kleine Kuyper’ niet kenschetsen. Kersten was een mobilisator, een populist, een zuilbouwer. ‘Lokaal splitsen, nationaal organiseren’ was de strategie die hij van Abraham de Geweldige overnam, terwijl hij diens neocalvinistische theologie bestreed. Yerseke was een voorbeeld van dit ‘schiftingsproces’. Waar het kon, verrezen ‘Kerstenscholen’, en dankzij de Pacificatie van 1917 – die openbaar en bijzonder onderwijs gelijke

financieringsrechten gaf – kon dat op steeds meer plaatsen (Exalto 2012a). Het nieuwe kiesstelsel baande de weg voor de oprichting van de SGP. De evenredige vertegenwoordiging creëerde de kans een zetel in de Tweede Kamer te veroveren, al lukte dat nog niet meteen bij de verkiezingen van 1918. De moderne democratie van de verfoeide Verlichting – zondebok van Ongeloof en Revolutie – was de ruimte om het ideaal van een herstelde confessionele staat na te jagen (Fieret 1990; Zwemer 1992).

Conservatieven of revolutionairen

Te Middelburg werd dezer dagen een algemeene vergadering gehouden van de Staatkundig Gereformeerde Partij, onder leiding van den dominee-heereboer Kersten van Ierseke, de bekende leider van het boerenverzet tegen de Invaliditeitswet. Inzake het vrouwenkiesrecht werd besloten de vrouwen te adviseeren niet ter stembus te gaan, daar dit in strijd is met de beginselen der partij. Dit advies lijkt ons zeer revolutionair en erg opstandig tegen het door God gestelde gezag. Inzake den vaccinedwang, werd besloten zich daar tegen te verzetten, een adresbeweging tegen vaccinedwang zal op touw gezet worden. Ds. Kersten en ds. Kok zullen dit advies aan den minister aanbieden. Geadviseerd zal worden voor 1 Januari [1921, FvL] zooveel mogelijk scholen te bouwen. Uit een en ander blijkt, met welk een oer-konservatief stelletje we hier te doen hebben. Wat niet anders kan daar de leden dezer partij onder de meest achterlyke elementen op het platteland gevonden worden (N.N. 1920b).

Ook dit citaat, nu uit het sociaal-democratische dagblad *Het Volk* van 10 augustus 1920, toont aan hoezeer de nieuwe politieke splintergroepering door sommigen als een anomalie in de Nederlandse staat werd beschouwd. Voor de anonieme auteur leek ‘oerconservatisme’ de hefboom voor obstructieve acties op diverse terreinen, al gebeurde er niets buiten de rechtsorde. De verbazing in niet-gereformeerde media over de doorbraak van dit ‘stelletje’ achterlijke plattelanders werd alleen maar groter, toen de SGP in 1922 voldoende stemmen – van mannen én vrouwen – kreeg om Kersten in de Kamer te laten komen. De ene krant betitelde hem als ‘een typisch vertegenwoordiger van het starre conservatisme’ (N.N. 1922), de andere noemde hem vanwege het verzet tegen verzekering, vaccinatie en vrouwenkiesrecht de leider van een ‘rechtstreeksche revolutiepartij’ (‘den revolutiegeest heeft deze Christen toch gemeen met andere Christenen, als dr. Kuyper tegenover de Hervormde Kerk en Cromwell tegenover den Engelschen koning’) (J.J.M. 1922).

De ‘dominee-hereboer’ (Kersten was mede-eigenaar van een hoeve) leerde langzaam maar zeker hoe hij zich in de Haagse arena moest bewegen om bij landelijke verkiezingen winst te oogsten. In hedendaagse beelden zouden we in hem een ‘Geert Wilders’ herkennen, die als een olifant in de porseleinkast van de heersende politieke cultuur loopt te agenderen door te agiteren. Wat dat betreft was 1925 een gloriejaar. In mei genereerde Kersten veel publiciteit door zijn protest tegen de voorgenomen subsidiëring van de Olympische Spelen in Amsterdam in 1928. In juli haalde de SGP een tweede Kamerzetel. In november schreef Kersten een ‘Nacht’ op zijn naam met een amendement tot opheffing van het gezantschap bij de paus, de aanleiding tot de val van het net aangetreden kabinet-Colijn.

Het herstelwerk aan het Regeeringsgebouw in vollen gang.

Kersten, de miskende kwajongen: «Mij vragen ze niet, en toch gooide ik den steen!»

Voor de oplossing van den kabinetscrisis zijn de leiders der verschillende fracties op het Loo ontboden. De heer Kersten werd zelfs niet geraadpleegd.

Bron: *De Houten Pomp. Anti-Revolutionair Caricaturistisch Weekblad*, 27 november 1925.

Een ARP-cartoonist tekende hem als kwajongen die een steen in de ruit van het regeringsgebouw gooide en door de koningin niet serieus genomen werd. Een Rotterdamse krant voorzag echter de foto van een trotse wandelaar op het Binnenhof van een passende kop: ‘Ds. Kersten triomfator’.

Externe druk?

Als scharnier voor mijn verdere betoog volgt een passage uit 1993, ontleend aan een artikel van toenmalig SGP-leider Bas van der Vlies bij het 75-jarig bestaan van de partij (Van der Vlies 1993). In die periode verkeerde de partij in onrust vanwege het lidmaatschap van vrouwen van plaatselijke kiesverenigingen. Sommige lieten dit toe, anderen wilden juist vastleggen dat dit on-bijbels was. Zij legden een verband met het actief kiesrecht van vrouwen, dat in het beginselprogramma werd afgewezen, hoewel in de praktijk de meeste SGP-vrouwen gewoon naar de stembus gingen. Van der Vlies werd verweten in dit debat geen standpunt uit te dragen. Later bleek dat uit het genoemde artikel in de SGP-jubileumbundel een passage over deze kwestie door de redactie was weggelaten (Post 2009, 287). In elk geval wilde Van der Vlies van het 'vrouwenstandpunt' geen halszaak maken. Hij zag de fronten voor christelijke politiek eerder in actuele processen als secularisering, individualisering en liberalisering.

Er is een grote afstand tussen ideaal en werkelijkheid. Er bestaat een grote spanning tussen de scheiding van kerk en staat, zoals die zich in de vorige [negentiende, FvL] eeuw te onzent voltrok en gaandeweg consequenter in wet- en regelgeving werd verankerd en de gevolgtrekkingen uit wat voor ons het hart van de zaak is, te weten art. 36 van de NGB voor overheid en publiek bestel. Wij zijn in een situatie beland dat wij een beroep moeten doen op de grondrechten (Grondwet) om rechtmatige belangen van ons eigen volksdeel te bepleiten en veilig te stellen. Zo bijvoorbeeld in het onderwijs aan onze kinderen, voor de verzorging van onze ouderen en gehandicapten. Regelmatig wordt er de vinger bij gelegd dat al deze gewichtige taken en verantwoordelijkheden moeten in acht genomen worden onder de paraplu van uitzonderingsbepalingen in betreffende wetgeving. Deze bepalingen zullen in toenemende mate hard bevochten moeten worden. Enerzijds is het een unieke situatie en een voorrecht te achten dat wij mogelijkheden hebben de stem van ons geweten te kunnen volgen onder bestaande wetten (vrijstellingen gemoedsbezwaarden tegen elke vorm van verzekering, niet verplicht worden tot inenting, het functioneren van instellingen van eigen signatuur en dergelijke), anderzijds zijn er signalen dat grenzen gesteld zullen worden aan de ruimte die er (nog) voor is. Scherp gezegd: de intolerantie der tolerantanten tekent zich af. Het zal er steeds meer op aankomen, waar wij staan en waarvoor wij staan, ook als dat persoonlijke offers vraagt (onderwijsvrijheid en anti-discriminatie wetgeving bijvoorbeeld). De Heere gedenke en bekrachtige onze gezindte (Van der Vlies 1993, 337-338).

In dit citaat richtte Van der Vlies de schijnwerper op de toenemende externe maatschappelijke druk op het staatkundig-gereformeerde gedachtegoed. In de context van zijn artikel toonde hij zich overigens niet blind voor de sluimerende interne culturele aanpassing van de 'gereformeerde gezindte' aan de geest van de tijd. Een profetische blik kan hem na twintig jaar niet worden ontzegd. De 'intolerantie der tolerantien' jegens orthodoxe calvinisten is gekomen. Anders gezegd: het in verzuild polderland gewortelde gedoogbeleid heeft plaats gemaakt voor een drang-en-dwangpolitiek van het seculiere en progressieve 'Nederland-gidsland'. Enerzijds moeten we de tendens niet overdrijven: het bijzonder onderwijs is nog hecht verankerd in de samenleving en gewetensbezwaren tegen vaccinatie en verzekering worden nog altijd erkend. Een trend valt anderzijds niet te ontkennen: de politiek en juridisch aangeemoedigde opheffingen van 'uitzonderingen op de regel' (partijlidmaatschap en passief kiesrecht van SGP-vrouwen, bezwaren van ambtenaren om een homohuwelijk te sluiten, benoemingsbeleid van christelijke instellingen) wijzen op toenemende uniformiteit en gelijkheid in wetgeving en wetshandhaving.

Interne aanpassing?

De profetische lading van de jubileumboodschap van 1993 intrigeert het meest door de oproep tot actiebereidheid en zelfverloochening. De verworvenheden van het SGP-volksdeel zouden 'hard bevochten' moeten worden, terwijl het verlies ervan 'persoonlijke offers' zou vergen. Opstand, verzet en lijden leken niet uitgesloten als de schijntolerante secularisten hun masker zouden afzetten. Zag Van der Vlies de zestiende-eeuwse brandstapels weer roken? Of vreesde hij juist dat niemand zijn geloof, geweten of beginselen meer tot aan den lijve trouw zou willen blijven? In zijn artikel signaleerde hij dat de abortuswetgeving destijds nog veel christenen op de been bracht, maar na twaalf jaar vrij passief als een gepasseerd station werd beschouwd. De euthanasiewetgeving stuitte al op minder publiek protest uit orthodox-christelijke hoek, hoewel op 10 april 2001 een Stille Tocht werd gehouden. De SGP verzette zich uiteraard met alle parlementaire middelen, maar kon het proces niet tegenhouden.

Wat die parlementaire middelen betreft, had de medisch-ethische discussie al lang een wissel omgezet. Voorheen maakte de SGP nooit gebruik van het initiatiefrecht, omdat dit inbreuk zou maken op het van God gegeven overheidsmandaat. 'Het staat niet aan mij, wetten te maken', stelde ds. Kersten

ooit. In 1978 diende de SGP-fractie in de Tweede Kamer echter, samen met de fractie van het Gereformeerd Politiek Verbond (later opgegaan in de ChristenUnie), een initiatiefvoorstel in inzake de abortuskwestie. De partij stond toen onder leiding van de hervormde predikant H.G. Abma, die niet alleen in de politieke praktijk, maar ook in de ideologische retoriek een minder confronterende, meer verbindende lijn uitzette voor een ‘getuigenispartij’ in een parlementaire democratie. Dat hij daarmee radicale traditionelen in zijn achterban tegen zich in het harnas joeg, besepte hij maar al te goed. ‘De meeste partijen hebben een revolutionaire linkervleugel, de SGP heeft een revolutionaire rechternvleugel’.

Op het niveau van parlementair stemgedrag springt het voorbeeld van de Wet inzake smalende godslastering in het oog. Toen deze wet in 1932 werd aangenomen, stemde de SGP-fractie tegen. Immers, de beperking tot ‘smalende’ lastering relativeerde ten diepste de ernst van elke belediging van de Allerhoogste. Alleen een absoluut vloekverbod deed recht aan de enige ware God. Toen vanaf 2004 bij herhaling (en uiteindelijk in 2013 met succes) de afschaffing van dit nauwelijks functionele wetje werd voorgesteld, stemde de SGP opnieuw tegen. De maatschappelijke en politieke context was in zoverre veranderd, dat de volksvertegenwoordiging in meerderheid afstand nam van het onderscheid tussen godsdienst en seculiere levensbeschouwing. ‘Geloof’ verdient niet meer of geen andere bescherming dan ‘ongeloof’. Hier stuitte de SGP op het radicale gelijkheidsdenken dat reeds bij de grondwetsherziening van 1983 als fundament van de samenleving was verankerd en in de Algemene Wet Gelijke Behandeling nader was uitgewerkt (Oomen e.a. 2009).

Theocratie en neutrale staat

Ik ga hier voorbij aan de problematiek van het begrip ‘theocratie’, dat binnen en buiten de SGP vaak als term voor het staatkundig-gereformeerde ideaal is gehanteerd. Uiteenlopende connotaties van de voorbije orde van het Oude Testament of juist van een eschatologisch ‘Koninkrijk Gods’ zorgden regelmatig voor verwarring en onbegrip. Spraakmakend was in 1984 het verwijt van gewezen minister-president Joop den Uyl dat de SGP een ademocratische partij was. Systematische brandmerking viel de SGP ten deel na ‘11 september 2001’. Terreur- en moordaanslagen van moslimextremisten, ook in Nederland (2 november 2004), lokten kreten uit over soortgelijke fundamentalisten op de Veluwe of ‘Taliban op klompen’.

In feite heeft de SGP nooit een ‘theocratie’ in enigerlei zin als politiek alternatief voor een democratie nagestreefd. Wel koesterde zij een ideaalbeeld van een gereformeerde staat, die met één bepaalde kerk samenwerkt om de publieke leer en het maatschappelijke leven in goede banen te leiden. Onjuiste of geromantiseerde voorstellingen van de Gouden Eeuw speelden hierbij een rol. De misleidende invloed van het al bij Kuyper opgedoken begrip ‘theocratie’ bracht SGP’ers soms tot het aandragen van alternatieve aanduidingen, zoals het ideaal van een ‘bibliocratie’ (Fieret 1990). Onder invloed van de publieke opinie en media proclameerde het hoofdbestuur in 2008 de doelstelling van ‘bijbels genormeerde politiek’ als verbale vervanging van elk spreken over een ‘theocratie’. Hoewel er in principieel opzicht niets veranderde, was de praktische wending uiteraard een teken van aanpassing aan de maatschappelijke werkelijkheid.

Veel onthullender was in het kielzog van deze discussie het voorstel van een gezaghebbende predikant in eigen kring. Willem Visscher adviseerde de SGP bij haar negentigjarig bestaan over te gaan tot de ‘tactische aanvaarding van de neutrale staat’. Principieel was en bleef hij voorstander van een morele verankering van de staat, maar gezien de voortschrijdende gelijkheidsideologie leek hem een strategische aansluiting bij de politieke cultuur geboden om zich te kunnen verzetten tegen de opkomst van een antireligieuze staat. ‘Een beroep op de godsdienstige en ideologische onpartijdigheid zou dienstig kunnen zijn om in de publieke ruimte ook voor christenen vrijheid te claimen’ (Van den Brink 2008). De SGP nam het voorstel niet expliciet over, maar wist dat Visscher uitsprak wat velen in de partij dachten. In de dagelijkse politieke handel en wandel werd al lang uitgegaan van het beginsel van godsdienstvrijheid.

Stille gedoogpartner

In 2010 gaf de door vriend en vijand gewaardeerde Bas van der Vlies de fakkel door aan zijn ervaren mede-Kamerlid Kees van der Staaij. De nieuwe SGP-leider viel met zijn neus in de boter van de Haagse machtspolitiek in een electoraal versnipperd landschap. Wat in de jaren zeventig wel ter sprake kwam als ‘Staphorster variant’, en in 2003 heel even verkend werd aan de tafel van kabinetsinformateurs, werd ongedacht realiteit: het ‘meeregeren’ via informele afspraken en formele begrotingsonderhandelingen (De Jong 2012). De kabinetten van Mark Rutte moe(s)ten steunen op even wisselende als ongewisse meerderheden. Rutte I sloot zelfs een gedoogakkoord met Wilders’

Partij voor de Vrijheid. Rutte II, op zich al een monsterverbond van liberalen en sociaal-democraten, grijpt iedere hand aan. Van meet af aan bleek de constructieve opstelling van de SGP een baken in zee. De ChristenUnie en Democraten '66 haakten pas na het PVV-avontuur aan als 'geliefde oppositiepartners'.

In eerste instantie voedde de gretigheid van de 'Stille Gedoog Partner' de beeldvorming over gedeeltelijke geestverwantschap met de populisten op het punt van afkeer van de islam. De SGP zelf verwees consequent naar de beoordeling van elke regering op de inhoud van haar beleid. Bovendien was de partij niet vies van het politieke spel. Kon men geen elementen van zijn programma realiseren, dan kon men altijd nog ongewenste ontwikkelingen vertragen of beperken. Wat nog zwaarder woog dan belangenbehartiging van de achterban, was het dienen van het landsbelang. In bestuurlijk opzicht liet immers de stabiliteit sinds 2002 veel te wensen over, in economisch opzicht teisterde sinds 2008 een zware crisis het welzijn van de samenleving. De geruisloze koerswijziging van de SGP laat zich niet treffender samenvatten dan met regels uit een recente column van politiek analist Hans Goslinga over de veranderingen in de Nederlandse politiek van de nieuwe eeuw:

In het perspectief van het verdwijnen van oude tegenstellingen, was de grootste betekenis dat de SGP als stille venoot bij het machtscentrum aanhaakte. De partij, door de journalist Henry Faas in 1967 omschreven als 'een club die zich van de boze wereld afwendt en nergens iets mee te maken wil hebben', beweegt zich nu als vanzelfsprekend door de gangen van de macht, terwijl haar leidsman Kees van der Staaij in 2011 de Sint Jan bezocht en zo de anti-paapse veren afschudde. De polarisatie heeft dus niet alleen een nieuwe tegenstelling geschapen, maar ook een zekere pacificatie van de tegenstellingen tussen de partijen in en rond het machtscentrum (...). Pacificatie betekent niet dat de ideologische verschillen worden weggepoetst. In de beste tradities van onze coalitiecultuur worden ze tijdelijk ondergeschikt gemaakt aan het belang van het landsbestuur. Dat verklaart waarom de mannenbroeders van de SGP zelfs kunnen samenwerken met D66, in hun ogen toch bijna de politieke belichaming van de anti-christ (Goslinga 2014).

Geweld of vrede

De SGP-politici mogen zich begrepen weten door de columnist van *Trouw*, maar voelen zich bespied door diens collega bij het 'eigen' *Reformatorisch Dagblad*. Conservatief publicist Bart Jan Spruyt nam het pragmatisme van de

moderne mannenbroeders bij herhaling op de korrel. Hoe konden de stoere calvinisten deals sluiten met een kabinet dat tegelijkertijd – soms letterlijk in dezelfde week – doende was de ooit fel bevochten onderwijsvrijheid aan te tasten? Spruyt ontfutselde Van der Staaïj zelfs een bijbelse rechtvaardiging van de gevolgte koers. ‘Dan laten wij ons liever inspireren door de brief die Jeremia aan de weggevoerde ballingen in Babel stuurde: zoek de vrede van de stad, en bid voor haar tot de Heere, want in haar vrede zult gij vrede hebben. Hoe het ook met onze vrijheden zal gaan: wanneer onze houding is gefundeerd op Gods Woord, is zegen te verwachten’ (Spruyt 2014).

Op de een of andere manier klinkt deze taal van een SGP die een paarse coalitie in het zadel houdt toch anders dan die van de SGP in de Nacht van Kersten in 1925. In die tijd van moeizaam landsbestuur en economische moeilijkheden liet de partij het prille kabinet van een gereformeerde ‘schipper naast God’ (Hendrikus Colijn) uitglijden over een antipaapse bananenschil. De duif predikt ook een andere boodschap dan de havik die de SGP had opgericht. In zijn brochure tegen de invaliditeitswet gebruikte Kersten regelrechte martelaarstaal. Hij anticepeerde op de executieverkoop van bezittingen van mensen die de verplichte premies weigerden te betalen. Ambtenaren en bewindslieden liet hij niet in het ongewisse over de houding van bijbelgetrouwe onderdanen. ‘Wij zullen het aanzien, dat gij ons berooft; wij maken geen opstand; dat komt wellicht van andere zijde; doch dan zijt gij, regeering, mede door uw onrechtvaardigen dwang er de schuld van.’

De commentator in *Het Vaderland* 1920 nam deze passief-agressieve uitlatingen serieus. ‘Men moet met een hoofdman als Ds. Kersten op alle verrassingen voorbereid zijn.’ Hij hoopte dat ambtenaren of journalisten zich zouden hoeden voor aanvallen op de dominee-hereboer, ‘want dan zit hij te paard zwaaiend het vendel der verdoemenisse boven de hoofden van zijn heirscharen’. In de liberale pers van die dagen klonk hier in feite een welgemeend advies om de fundamentalistische demagoog met fluwelen handschoenen aan te pakken. Als we de lijn naar de politieke actualiteit een kleine eeuw later weer mogen doortrekken, doet dit denken aan de manier waarop het politieke establishment de PVV-politicus Wilders bejegend om de effecten van zijn ongebreidelde stellingnames tegenover immigranten en moslims te dempen. Tegenover de SGP zijn uitingen van werkelijke bezorgdheid over mobilisering van de vroegere ‘opstandelingen’ tegenwoordig onvoorstelbaar.

Voltooid emancipatie?

Radicaliteit en revolutie zijn geen woorden meer die bij de politieke handel en wandel van de SGP te binnen schieten. De ooit wat schimmige protestpartij is in het parlement salonfähig geworden. Dat is een belangrijke constatering voor een partij die nog geldt als de kroon van een zuil of het kristallisatiepunt van een volksdeel. Als de top al zo ver is gekomen, zal er draagvlak zijn in de piramide. Hier komt als vanzelf de bekende emancipatietheorie in beeld, die voor de SGP-achterban begin jaren tachtig is onderzocht door toenmalig RD-hoofdredacteur Chris Janse. In zijn proefschrift over de bevindelijk gereformeerden – een op zichzelf oudere term die ingeburgerd raakte als wetenschappelijke groepsaanduiding – signaleerde hij een spanning tussen de persistentie en assimilatie van de geestelijke erfgenamen van Kersten en de zijnen. Juist omdat de assimilerende tendensen leken te overwinnen, bepleitte de auteur een versterking van identiteit en isolement in het belang van de groepering (Janse 1985).

In werkelijkheid voltrok zich in de reformatorische (mini)zuil in de laatste drie decennia wellicht een ‘stille revolutie’. Deze algemene uitdrukking werd door godsdienstsocioloog Gerard Dekker toegepast op de ontwikkelingen in de Gereformeerde Kerken, ooit het hart van de neogereformeerde of protestants-christelijke zuil (Dekker 1992). Niet lang geleden leverde Dekker een soortgelijke analyse van de vergaande assimilatie aan de moderne cultuur bij de vrijgemaakt-gereformeerde kerken, vanouds in feite samenvallend met een zuil van scholen en organisaties (Dekker 2013). Hoewel de refozuil zich sterk concentreerde rond de Gereformeerde Gemeenten, speelde de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk (thans Protestantse Kerk in Nederland) een eigen rol. Ook voor deze groepering is intussen een sociologische studie beschikbaar, die spreekt van een ‘stille evolutie’ door voortschrijdende ‘individualisering’ (Van de Lagemaat 2013).

Voor de bevindelijk gereformeerden zal zo’n (r)evolutiestudie zich ook nog wel eens aandienen. Voorlopig tekent zich bij de beeldvorming van geslaagde emancipatie wel een schril contrast af met indrukken van gebrekkige integratie. Niet alleen nieuwsberichten en reportages van journalisten, maar ook rapporten van politiewetenschappers suggereren een opvallende concentratie van alcohol- en drugsgebruik, drugshandel of -smokkel, economische regelontduiking en jeugdig vandalisme rond de jaarwisseling in ‘biblebeltgemeenschappen’. Voorzover iets gezegd wordt over de ‘bible’-factor in een bredere plattelandsproblematiek, gaat het over anti-overheidssentimenten (minachting van ‘de wereldse en non-christelijke overheid’) en al te autonome en

interne opvoedings- en onderhandelingsprocessen binnen de gesloten, door sterke sociale controle gekenmerkte subculturen (Van Duin 2010).

Emancipatie in meervoud

Kan er uit de Bible Belt nog iets gewelddadigs komen? Kunnen refo's nog radicaal zijn? Moeten we in een onverwachte situatie vrezen voor ongewenst verzet? Als we de antropoloog en filmmaker Emile van Rouveroy van Nieuwaal mogen geloven, woedt er een veenbrand van reformatorische onvrede over het moderne democratische bestuur en de individuele keuzevrijheid van burgers. Daarom maakte hij documentaires in enkele dorpen onder donkere titels als *Staphorst in tegenlicht* (2007) en *Rijssens stille oorlog* (2010). In laatstgenoemde productie gaat het over de door dominante SGP'ers gevoede discussies over de integratie van moslims, het vloekverbod in de Algemene Plaatselijke Verordening, het ambtsgebed in gemeenteraadsvergaderingen en het heavy-metalfestival Elsrock in 2009. Van Nieuwaals beeldvorming riep in de dorpen zelf weinig herkenning op en stuitte op kritiek uit zowel seculiere als christelijke hoek.

Herkenbaar zijn eerder de genuanceerde resultaten van onderzoeken die binnen de kring zelf worden uitgevoerd om zicht te krijgen op de geloofsontwikkeling, levensstijl en 'wereldverkenning' van reformatorische jongeren. Ze leveren prozaïsche staalkaarten op van 'traditionele, reformerende, evangelische, tweeslachtige, existentialistische en schijn-bedriegt-refo's' (Büdgen 2004), 'bewuste belijders, behoudende bewakers, verre vreemden en vlotte vernieuwers' (Baars-Blom 2006) of 'verbinders, schakelaars en ontkoppeelaars' (Fieret 2012). Die variatie zien we al bij de generatie oudere jongeren die momenteel van zich laten spreken. Wie kent ze niet, de Zeeuwse meisjes van de jaren zeventig, opgegroeid in het parse tijdperk onder het regime van Van der Vlies? Lilian Janse (1973) maakte geschiedenis als eerste vrouwelijke volksvertegenwoordiger van de SGP, Liesbeth Labeur (1975) ontwierp onder meer de best-selling glossy *Calvijn!*, terwijl Franca Treur (1979), die als refo-studente op de apocalyptische Elfde September het christelijk geloof afviel, om als romanschrijfster door te dringen tot het Boekenbal op de grachtengordel.

In het rijtje van deze individuele politieke, culturele en artistieke emancipaties van de bijbelgordel zou die van de Zeeuwse refo Maarten Wisse (1974) niet misstaan. Internationaal gerespecteerd als Augustinuskenner, zag hij zijn intellectuele geloofsbrief genomineerd voor de publicatieprijs 2014 van de Nacht van de Theologie (Wisse 2013). Als dat geen stille revoluties zijn, moe-

ten we de verbeelding maar laten winnen van de doordenking van wat in deze sector van het Nederlandse protestantisme gaande is. Liesbeth Labeur debuteerde onder haar kunstenaarsnaam Sela© met een *graphic novel* over een regelrechte opstand van bevindelijk gereformeerden tegen het wettige gezag. ‘Vive la reformation!’ ‘Refolutie!’ Na een demonstratie op het Binnenhof marcheren ze naar de grens, gooien ze op de Zeelandbrug hun bezittingen in de Oosterschelde en bereiken ze, ergens over de grens, het beloofde reservaat van refo’s. Gelukkig was het, zoals eens in *The Pilgrim’s Progress* van John Bunyan, een droom (Sela 2010).

Perspectief

Dank verdient de anonieme liberaal die in 1920 in de pen klom om bij krantenlezers begrip te kweken voor de religieuze en traditionele motieven van het afwijkende handelen van een groep medevaderlanders. Hij attendeert ook hedendaagse kritische belangstellenden op de complexe en soms tegenstrijdige gevoelens en gedragingen van mensen en groepen in een situatie van snelle maatschappelijke veranderingen. SGP’ers hadden het er indertijd moeilijk mee, tijdgenoten niet minder, maar volgens de commentator hielp de tijd zelf een handje mee om acceptatie te verwerven voor de nodige vernieuwingen. ‘Heus, is ’t niet in ’t begin met den Ongevallenwet en met den Leerplicht gegaan. En zijn die nu niet ingeburgerd? Hoe weinig bleek er voor ’n paar jaar niet nog maar over van het eertijds machtige gemoedsbezwaar tegen de vaccinatie. Groote steden, hebt ge zelf niet iets dergelijks beleefd met uwe winkelsluitings-verordeningen? Dat verzet is niet anders dan een sprankelende vonk in de vurige hersens van een organisator oftewel politiek kempaantje’ (N.N. 1920a).

Tegelijkertijd maakte deze schrijver zich zorgen over het geduld dat de overheid wist op te brengen tegenover het verzet dat het ‘kempaantje’ van de SGP predikte tegen de invoering van de invaliditeitswet. ‘Onderwijl heeft echter de Kantonrechter te Goes den eersten weigerachtigen werknemer veroordeeld nl. een inwoner van Kapelle tot 54 x f 3 boete, subsidiair 54 x 3 dagen hechtenis!’ (N.N. 1920a). Paste ook die repressie niet in een historische traditie? Zeeuwen herinnerden zich de – in vrome protestantse boekjes vereeuwigde – gevangeniservaringen van Walcherse boeren die zich in 1779 keerden tegen de invoering van de nieuwe psalmberijming of van populaire predikanten die zich aansloten bij de beweging van de Afscheiding van 1834. Zelfs na de verkiezingen van 1925 werden maar liefst 163 SGP-vrouwen die geweigerd

hadden te stemmen, veroordeeld met geldboetes of één dag hechtenis (Post 2009, 160-163).

Zonder te overdrijven, mogen we aannemen dat berichten en overleveringen van ‘geloofsvervolging’ zich nestelden in het collectieve geheugen van bevindelijk gereformeerden. Wellicht waren ze medebepalend voor de dubbelzinnigheid die zich in deze subcultuur en latere reformatorische minizuil ontwikkelde in de loyaliteit jegens de overheid (vgl. De Muynck & Post 2009; Exalto 2012b; Schippers 2012). Diepergaand historisch onderzoek hiernaar lijkt zeker geboden, waarbij een integratie van theologische, cultureel-antropologische en sociaal-politieke invalshoeken absolute voorwaarde is (Zwemer 1992). Dan zullen vermoedelijk ook nuanceringen – maar niet meer dan dat? – aangebracht kunnen worden in het toekomstbeeld dat in een recent themanummer van dit tijdschrift is geschetst, dat uiteindelijk ook de achterbannen van de kleine confessionele partijen in Nederland zullen meegaan in processen van individualisering, ontkerkelijking en secularisering (Konig 2013).

Literatuur

Baars-Blom, José M. (2006),

De onschuld voorbij... Over reformatorische cultuur en wereldbestormende meisjes, Kampen: Kok.

Brink, J.S. van den et al. (2008),

Op weg naar honderd jaar SGP. Missie, identiteit, perspectief, Gouda: Guido de Brès-Stichting.

Dekker, Gerard (1992),

De stille revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken in Nederland tussen 1950 en 1990, Kampen: Kok.

Dekker, Gerard (2013),

De doorgaande revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken, Barneveld: De Vuurbaak.

Duin M.J. van et al. (2010),

Politie en Bestuur in de Bible Belt: Een verkenning, Den Haag: Elsevier.

Exalto, John (2012a),

Wordt een heer! Kweekschool De Driestar en de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden, Heerenveen: Groen.

- Exalto, John (2012b),
 Segregatie op de bible belt: een lokaal-historisch perspectief, in: Merry, Michael et al., *Segregatie in onderwijs en samenleving. Bijdragen aan de Vijftiende Landelijke Pedagogendag*, Amsterdam: Uitgeverij SWP, 22-30.
- Fieret, Wim (1990),
De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-1948. Een bibliocratisch ideaal, Houten: Den Hertog.
- Fieret, Wim (2012),
Verbinders, schakelaars en ontkoppelaars, Apeldoorn: Hoornbeek College.
- Golverdingen, M. (1998),
Ds. Gerrit Hendrik Kersten. Leidsman van de stillen in den lande, Utrecht: De Banier.
- Goslinga, Hans (2014),
 Oude grenzen vervagen op opener Haags toneel, in: *Trouw* 3 mei 2014.
- J.J.M. (1922),
 Godsdienst en politieke gereformerdheid, in: *Het Vaderland. Staat- en letterkundig nieuwsblad*, 29 juli 1922.
- Janse, C.S.L. (1985),
Bewaar het pand. De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de bevindelijk gereformeerden, Houten: Den Hertog.
- Jong, Addy de (2012),
Meesturen vanaf de achterbank. De SGP als Stille Gedoog Partner, 2010-2012, Apeldoorn: De Banier.
- Kerkredactie (2004),
 Bij jongeren komt het aan op de inhoud. Studiedag over begeleiden in confrontatie, in: *Reformatoisch Dagblad*, 22 april 2004.
- Konig, Ruben (2013),
 Seculariseren de achterbannen van de confessionele partijen mee? Veranderingen in het gedachtegoed van de aanhang van politieke partijen in Nederland in de periode van 1979 tot 2012, in: *Religie & Samenleving* 8, 159-183.
- Lagemaat, Teus van de (2013),
De stille evolutie. Individualisering in de Gereformeerde Bond, Barneveld: BDUmedia.
- Lieburg, Fred van, red. (2007),
Refogeschiedenis in perspectief. Opstellen over de bevindelijke traditie, Heerenveen: Groen.
- Muyncck, A. de & S.D. Post (2009),
Drempels slechten. Zorgmijding met betrekking tot jeugdzorg bij bevindelijk gereformeerde ouders in de provincie Zeeland, Gorinchem: SDP Advies.
- N.N. (1920a),
 Zeeland en de invaliditeitswet, in: *Het Vaderland. Staat- en letterkundig nieuwsblad*, 25 april 1920.

N.N. (1920b),

Een konservatief stelletje, in: *Het volk. Dagblad voor de arbeiderspartij*, 10 augustus 1920.

N.N. (1922),

Van den generaal en zijn troepen. Ds. Kersten en zijn partijgenooten, in: *Voorwaarts. Sociaal-democratisch dagblad*, 12 juli 1922.

Oomen, Barbara e.a. (2009),

Recht op Verschil? Percepties en effecten van de implementatie van gelijke behandelingswetgeving onder orthodox-protestanten in Nederland, Middelburg: Roosevelt Academy.

Post, H.A. (2009),

In strijd met de roeping der vrouw. De Staatkundig Gereformeerde Partij en het vrouwenkiesrecht, Heerenveen: Groen.

Schelven, A.A. van (1914),

De bewerking van eene piëtistisch-getinte gemeente (Referaat Gehouden voor de Vereeniging van Predikanten van de Gereformeerde kerken in Nederland, op 15 sept. 1913), Goes: Oosterbaan & Le Cointre.

Schelven, A. A. van (1916),

Het Zeeuwsche mysticisme, in: *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift*, 17, 141-162 (als brochure: Nijverdal: Bosch, 1916).

Schippers, Jan (red.) (2012),

Verzuilen of verzilten, (Themanummer Zicht, Tijdschrift voor gereformeerd zicht op politiek en maatschappij), 3, Rotterdam: Guido de Brès Stichting.

Sela (2010),

Op weg naar Zoar. Een calvinistische strip over de laatste zuil van Nederland, Amsterdam: Prometheus.

Spruyt, Bart Jan (2014),

Pragmatisme SGP bedreiging voor principes, in: *Reformatorisch Dagblad* 18 april 2014.

Vlies, B.J. van der (1993),

Deo Volente, in: Hovius, W. Chr. e.a., *Van Goedertierenheid en Trouw. 75 jaar Staatkundig Gereformeerde Partij*, 's-Gravenhage: Staatkundig Gereformeerde Partij, 325-343.

Wisse, Maarten (2013),

Zo zou je kunnen geloven, Franeker: Wijnen.

Zwemer, Jan (1992),

In conflict met de cultuur. De bevindelijk gereformeerden en de Nederlandse samenleving in het midden van de twintigste eeuw, Kampen: Kok.